

Лідія Герасимчук,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ДО СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. В статті пропонується розглянути інститут позовної давності з важливого, на наш погляд, на сьогоднішній день аспекту. Мова йде про такі загальні засади цивільного законодавства, як справедливість, добросовісність та розумність. Право особи на захист теж повинно відповідати таким критеріям. Це право має бути обмежено часовими рамками. Щоб правильно застосувати строк позовної давності, необхідно правильно визначити початковий момент. Цивільне законодавство поєднує в собі два критерії: об'єктивний, який пов'язаний з конкретним юридичним фактом, при настанні якого починається перебіг строку позовної давності, та суб'єктивний – з моментом, коли особа дізналась або могла дізнатись про порушення свого права. Суб'єктивний критерій передбачає «обізнаність» особи про порушення її права.

В правозастосовній практиці виникає питання, яким чином визначити момент, коли особі стало відомо або повинно бути відомо про порушення свого права і якими критеріями треба керуватись. В визначенні моменту, «коли особа дізналась або могла дізнатись» про порушення права в правозастосовній практиці є помилки.

В статті розглядаються питання застосування суб'єктивного критерія в сімейних правовідносинах. Розглядається питання застосування позовної давності до вимог про поділ майна, заявлених після розірвання шлюбу. В сімейному законодавстві робиться наголос на те, що позовна

давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності, хоча є посилання на цивільне законодавство. Судова практика свідчить про те, що не завжди інститут позовної давності сприяє стабілізації відносин, усуненню невизначеності між учасниками цивільних правовідносин. Хоча має місце судова практика, яка говорить про презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав.

Автором надані пропозиції щодо внесення змін в діюче законодавство з урахуванням всіх окреслених задач, проблем в правозастосуванні.

Ключові слова: позовна давність, право на судовий захист, початок перебігу позовної давності.

Постановка проблеми. Інститут позовної давності є одним із ключових інститутів законодавства. Теперішнє століття на порядок денний поставило питання стабільності цивільно-правових відносин, стабільності цивільно-правових договорів, усунення невизначеності учасників цивільно-правових відносин. Недостатня теоретична розробка, неповна правова регламентація в Україні питань позовної давності саме в цьому аспекті викликають необхідність аналізу та вдосконалення норм діючого законодавства, що регулюють початок перебігу позовної давності, строки позовної давності.

Дослідження та публікації по даній темі. Інституту позовної давності традиційно приділяли значну увагу науковці як і в минулому, так і в теперішньому століттях. М.М. Агарков, М.Г. Александров, О.Л. Боровиковський, Л.К. Беджаше, М.І. Брагинський, В.П. Грибанов, А.О. Головкин, П.Д. Гуїван, М.А. Гурвич, Л.Г. Вострикова, І.Є. Енгельман, О.С. Іоффе, О.О. Красавчиков, В.В. Луць, К.Ю. Лебедева, Д.І. Мейер, І.Б. Новицький, М.Г. Розенберг, Ю.К. Толстой, Т.О. Терещенко, Б.Б. Черепашин, Г.Ф. Шершеневич, А.Н. Якименко та ін.

Акценти цих досліджень мінялися, зміщувалися в залежності від часу, але строки захисту порушених прав в судовому порядку залишилися актуальною темою для наукових досліджень і на теперішній час.

Мета дослідження. Виявлення суті інституту позовної давності саме як засобу підвищення цивільно-правового регулювання, як засобу досягнення стабільності цивільно-правових відносин, юридичної визначеності. Аргументувати пропозиції по удосконаленню діючого законодавства.

Основний матеріал. Позовна давність – один із основних інститутів законодавства.

Інститут позовної давності має цивільно-правову природу, який реалізує конституційне право людини та громадянина.

В Конституції України [1] проголошено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55 Конституції України).

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2].

Значення даного інституту переоцінити важко.

Позовна давність визначає рамки захисту порушеного права в судовому порядку... Враховуючи, що право на судовий захист є центральним конституційним правом людини та громадянина ...механізм здійснення даного права несе в собі не тільки теоретичну цінність, але й практичну значимість [3, с. 3].

Погоджуємося з думкою П.А. Іллічова, що в цілях стабільності цивільного обігу здійснення права повинно обмежуватися часовими рамками...[3, с. 3].

Суспільні відносини існують в часі. Тому і вимога захисту права в судовому порядку не може бути безмежною в часі. Затягування зі зверненням в суд призводить до втрати доказів, і тим самим стає неможливим належний розгляд цивільної справи.

Позовна давність відіграє важливу роль в забезпеченні стабільності цивільно-правових договорів, своєчасності захисту прав учасників цивільних правовідносин. Позовна давність направлена на те, щоб учасники цивільного обігу були дисциплінованими.

Застосування строків позовної давності забезпечує юридичну визначеність, стабільність, захищає потенційних відповідачів від прострочених позовів. Зрозуміло, якщо суди будуть вирішувати справи про події, що мали місце в далекому минулому, спираючись на докази, які вже могли втратити достовірність і повноту за тривалий час, то говорити про обґрунтованість таких судових рішень складно.

В ч. 1 ст. 261 ЦК України зазначається, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Повністю погоджуємося з П.А. Іллічовим, що важливими для юридичної науки є питання правової невизначеності багатьох строків, пов'язаних із зверненням до суду за захистом порушеного права, що має місце в діючому законодавстві із-за недосконалості окремих правових норм. Так, в правозастосовній практиці нерідко виникають ситуації, коли суди по-різному підходять до пов'язаних із зверненням в суд захистом порушеного права [3, с. 4].

Також вчений відмічає, що в цілях правильного застосування строків позовної давності необхідно правильно визначати початковий момент, з якого починається перебіг позовної давності. Цивільне законодавство, яке регулює питання строків позовної давності, поєднує в собі два критерії об'єктивний, який пов'язаний з конкретним юридичним фактом, при настанні якого починається строк позовної давності; суб'єктивний – з моментом, коли уповноважена особа дізналась або могла дізнатись про порушення свого права. Суб'єктивний критерій передбачає «обізнаність» учасника цивільних правовідносин про порушення його права.

Складність в застосуванні суб'єктивного критерію може полягати в тому, яким чином визначити момент, коли особі стало відомо або повинно бути відомо про порушення свого права і якими критеріями треба керуватись. Дане поняття є оціночним і в визначенні моменту, «коли особа дізналась або могла дізнатись» про порушення права в правозастосовній практиці є помилки. Якщо мова йде про фізичну особу, то в силу життєвого досвіду, життєвих обставин, могла і повинна була дізнатись про порушення свого права можна визначити [3, с. 51,59,62].

Коли мова йде про сімейні правовідносини, складність в застосуванні суб'єктивного критерію особливо проявляється.

Відповідно до Сімейного кодексу України (далі – СК України) [4] до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених частиною другою статті 72, частиною другою статті 129, частиною третьою статті 138, частиною третьою статті 139 цього Кодексу.

У випадках, передбачених частиною першою цієї статті, позовна давність застосовується судом відповідно до ЦК України, якщо інше не передбачено цим Кодексом (ст. 20 СК України).

В ч. 2 ст. 72 СК України сказано: до вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки.

Позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

Отже, в ст. 20 СК України є посилання на ЦК України в частині застосування позовної давності, але в ст. 72 СК України ще раз робиться наголос, що позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

В Постанові Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ

спільного майна подружжя» вказано: початок позовної давності для вимоги про поділ спільного майна подружжя, шлюб якого розірвано, обчислюється не з дати прийняття постанови державного органу РАЦС (статті 106, 107 СК України) чи з дати набрання рішенням суду законної сили (статті 109, 110 СК), а від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності (ч. 2 ст. 72 СК України) [5].

Але категорії «дізнався» та «міг дізнатися» про порушення свого права власності суб'єктивні та дають простір для неоднозначного тлумачення.

На наш погляд, нівелюється значення принципів розумності та справедливості.

Варто зазначити, що у постанові Верховного Суду України від 22 лютого 2017 року (справа № 6-17цс 17) Верховний Суд України вказав, що застосовуючи положення частини першої статті 261 ЦК України, суди не врахували, що спірний договір купівлі-продажу квартири було укладено 4 липня 2006 року, а із зазначеним позовом до суду ОСОБА_1 звернулася лише у січні 2015 року, тобто зі спливом 8 років. Суди також не врахували, що доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо. Позивач повинен також довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що також впливає із загального правила, встановленого статтею 60 ЦПК України, про обов'язковість доведення стороною спору тих обставин, на котрі вона посиляється як на підставу своїх вимог та заперечень. Відповідач, навпаки, мусить довести, що інформацію про порушення можна було отримати раніше [6].

Верховний Суд підтримав позицію, яка, на наш погляд, вносить корективи в тлумачення термінів «довідався» та «міг довідатися».

«Порівняльний аналіз термінів «довідався» та «міг довідатися», що містяться в статті 261 ЦК України, дає підстави для висновку про

презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав, а тому доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо» [6].

Ще одна сторона проблеми, на яку звертає увагу вчений, що значення позовної давності також проявляється і в недопустимості зловживання уповноваженою особою правом на судовий захист. Захист порушеного права після тривалого проміжку часу з того моменту, коли уповноважена особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права може мати негативні наслідки для відповідача. Це може проявлятися в труднощах надання відповідачем заперечень та доказів [3, с. 31].

Наведемо приклад із судової практики, який наглядно показує висловлені проблеми.

Постановою Верховного Суду від 13 лютого 2020 року (справа № 320/3072/18, провадження № 61 – 5819 св. 19) рішення Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 14 серпня 2018 р. та постанова Запорізького апеляційного суду від 12 лютого 2019 року залишені без змін [7]. Суть спору. З 21 вересня 2002 року по 26 листопада 2009 року позивач та відповідач перебували в зареєстрованому шлюбі. За договором купівлі-продажу від 26 вересня 2005 року ними була придбана квартира, право власності було оформлено на відповідача. Позивач за даним позовом (дружина) у березні 2018 року отримала копію заочного рішення Мелітопольського міськрайсуду Запорізької області від 19 березня 2018 року про визнання її та їхньої спільної дитини такими, що втратили право користування квартирою і у зв'язку з чим дізналася про порушення своїх прав та звернулася до суду з позовом про поділ квартири, як спільного майна подружжя. Позов було задоволено. Визнано за позивачем право власності на 1/2 спірної квартири, так як суд визнав, що презумпція спільності права власності подружжя на придбане в період шлюбу майно не спростована.

Щодо позовної давності. Суд посилався на ст. ст. 256-257, 261 ЦК України, ч. 2.ст. 72 СК України, Постанову Пленуму Верховного Суду України від 2 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». Суд дійшов висновку, що позивачка не пропустила строк позовної давності, так дізналася про порушення свого права в березні 2018 року. Суд підтримав позицію, що неподання позову про поділ майна, у тому числі до спливу трьох років з дня розірвання шлюбу, за відсутності доказів, які б підтвердили заперечення права одного з подружжя на набуте у період шлюбу майно, зареєстроване за іншим подружжям, не може свідчити про порушення права і вказувати на початок перебігу позовної давності.

А як же стабільність відносин, юридична визначеність між учасниками відносин?

В ч. 7 ст. 38 Сімейного Кодексу Російської Федерації (далі – СК РФ) сказано: «До вимог подружжя про розподіл спільного майна подружжя, шлюб яких розірвано, застосовується строк позовної давності в три роки» [8].

В ч. 2 ст. 196 ЦК РФ визначено: «Строк позовної давності не може перевищувати десяти років з дня порушення права, для захисту якого цей строк встановлений...» [9].

Висновки. На наш погляд, аналогічні положення варто внести і в наше законодавство.

Статтю 261 ЦК України варто доповнити частиною 9 такого змісту:

«Строк позовної давності не може перевищувати десяти років з дня порушення права, для захисту якого цей строк встановлений, за винятком випадків, встановлених законодавством».

Частину 2 ст. 72 СК України викласти в такій редакції: «До вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки».

Наші відомі науковці Н.С. Кузнєцова та А.С. Довгерт відзначили наступне. Протягом років дії ЦК України теоретики і практики права серед здобутків реформи відмічають повернення у правову систему України принципів, концепцій і категорій, що пройшли свій шлях розвитку від римського приватного до сучасного європейського права [10, с. 52].

В ст. 3 ЦК України серед загальних засад цивільного законодавства України вказано справедливість, добросовісність та розумність.

Запропоновані зміни до законодавства, на наш погляд, відповідають вказаним загальним засадам.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
3. Ильичев П. А. Исковая давность. Проблемы теории и правоприминительной практики : дисс. ... к.ю.н. : 12.00.03 / Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина. Москва: 2014. 156 с.
4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст.135.
5. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>.
6. Про визнання недійсним договору купівлі-продажу, ЄСПЛ : Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 року у справі № 6 – 17 цс 17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-17cs17>.

7. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2020 року (справа № 320/3072/18, провадження № 61 – 5819 св. 19). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87733061>.

8. Семейный кодекс Российской Федерации: кодекс от 08.12.1995 г. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102038925>.

9. Гражданский кодекс Российской Федерации: кодекс от 30.11.1994 г. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/.

10. Кузнєцова Н. С. Сучасне цивільне законодавство України: здобутки, проблеми, перспективи / Н. С. Кузнєцова, А. С. Довгерт // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 51-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2014_1_7.

Lidiia Herasymchuk. Application of the statute of limitations to family legal relations

Abstract. The article proposes to consider the statute of limitations from an important, in our opinion, to date aspect. We are talking about such general principles of civil law as justice, good faith and reasonableness. A person's right to protection must also meet such criteria. This right should be limited in time. In order to properly apply the statute of limitations, it is necessary to correctly determine the starting point. Civil law combines two criteria: objective, which is related to a specific legal fact, at the onset of which the statute of limitations begins, and subjective - with the moment when a person learned or could learn about the violation of his right. The subjective criterion presupposes the "awareness" of the person about the violation of his right.

In law enforcement practice, the question arises as to how to determine the moment when a person became aware or should be aware of a violation of his right and what criteria should be followed. There are errors in the definition of the moment "when a person learned or could have learned" about the violation of the law in law enforcement practice.

The article considers the application of the subjective criterion in family relations. The issue of application of the statute of limitations to the requirements for the division of property, declared after the divorce, is considered. Family law emphasizes that the statute of limitations is calculated from the day when one of the co-owners learned or could have learned about the violation of his property rights, although there is a reference to civil law. Judicial practice shows that the institution of statute of limitations does not always contribute to the stabilization of relations, the elimination of uncertainty between the parties to civil relations. Although there is case law, which speaks of the presumption of the possibility and obligation of a person to know about the state of their property rights.

The author provides proposals for changes in existing legislation, taking into account all the outlined tasks, problems in law enforcement.

Key words: statute of limitations, the right to judicial protection, the beginning of the statute of limitations.